

ІДЕЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЄДНОСТІ У СПРИЙНЯТТІ ШЕВЧЕНКА

У 1893 р. у слов'янському світі широко відзначався столітній ювілей чеського й словацького будителя поета Яна Коллара. Іван Франко відгукнувся тоді на цю подію двома статтями. В одній з них він писав: «Колларові ідеї про взаємність і Шевченкові про братерство слов'ян не перестали бути провідними ідеями молодого й вбогого южноруської літератури. Свідомі українці не перестають бути слов'янофілами в дусі Коллара і Шевченка»¹. Це твердження, правильне принципово, потребує певних коректив, коли йдеться про паралельне зіставлення двох великих слов'янських поетів. Чи міг бути Коллар Шевченковим ідеалом або однодумцем?

Згадаймо, що ідея необхідності всеслов'янського єднання зародилася в Коллара, очевидно, під час його навчання в Німеччині, де питання консолідації розрізнених германських етнічних груп у єдину німецьку націю стояло тоді дуже гостро. Коллар так відтворює слова одного з місцевих професорів: «Кожен має бути не тільки людиною та інтелігентом, але й німцем, він повинен зняти з себе егоїзм, провінціалізм, діалектизм і піднятися до рівня нації. Ганьба, коли освічений молодик вважає себе лише саксонцем, гесенцем, франком, швабом, пруссаком, австрійцем, баварцем, ганноверцем, швейцарцем і більше нічим. Хай зникне між нами в майбутньому цей національний розтин, будьмо одним тілом, однією нацією німецькою»².

Як реакція на це, у Коллара виникає думка поєднати зусилля слов'ян, аби протистояти експансії Німеччини на схід. Чи актуальним було це тоді? Замість відповіді наведемо слова відомого політичного діяча тогочасної Німеччини, написані в рік смерті Коллара, 1852 р.: «Як це часто буває, - розмірковує він про недавню революцію в Європі. - Вмираюча чеська національність <...> 1848 р. зробила останнє зусилля повернути собі колишню життєздатність, і крах цієї спроби повинен <...> довести, що Богемія може надалі існувати тільки як складова частина Німеччини <...>. Цей факт свідчить тільки про історичну тенденцію і в той же час про фізичну й інтелектуальну здатність німецької нації до підкорення, поглинання і асиміляції своїх сусідів <...> природна і неминуча доля цих умираючих націй полягає в тому, щоб дати завершитися цьому процесові розкладу і поглинання сильнішими сусідами»³.

Так говорив Фрідріх Енгельс. Коллар же думав і писав інакше. Його ідея знайшла художнє втілення у поемі «Дочка Слави», уривки з якої Шевченко міг прочитати у книзі О. Бодяньського «Про народну поезію

слов'янських племен», виданій 1837 р., а теоретичне обґрунтування найповніше вона одержала в статті «Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і нарідччями», переклад якої на початку 1840 р. був надрукований в «Отечественных записках». Шевченко, звичайно, був з цією працею знайомий. Порівняємо: «І Коллара читаєте з усієї сили, і Шафарика, і Ганку».

Ідею Коллара було активно підтримано в Росії. І хоча автор застерігав, що йдеться лише про взаємність на терені літератури, а «політично слов'яни можуть і мусять бути розділені»⁴, завдяки її романтичному ореолу, абстрактності, нежиттєвості окремих положень вона влаштувала всіх. Кожен бачив у ній те, що хотів.

Якби ми шукали сліди впливу колларівської ідеї у творчості Шевченка, то, мабуть, крім відомого поетичного образу засіяної житом-пшеницею нерозмежованої слов'янської землі, що виник невдовзі по виході статті Коллара - 1841 року, так би нічого й не знайшли.

На тлі революційної поезії Шевченка 40-х років віра Коллара в те, що успіху загальнослов'янської справи можна досягти самою лише працею на ниві культури, сприймається вже як явний анахронізм. Різнилися й погляди обох поетів на перспективу розвитку окремих слов'янських народів. Остерігаючись небезпеки дроблення сил, Коллар з усіх галузок слов'янського дерева виділив чотири наймогутніші - російську, польську, чеську та іллірійсько-південнослов'янську (сербську), які в своєму розвитку покликані були асимілювати всі інші. На олтар цієї ідеї було покладено й рідну мову Коллара та Шафарика: як словаки, вони писали свої твори чеською. Шевченко ж прийшов у літературу як речник україномовного люду і таким хотів лишатись («У їх народ і слово, і в нас народ і слово»).

З плином часу ідея слов'янської єдності зазнавала розвитку і в Чехії та Словаччині, і в усьому слов'янському світі, і в свідомості Шевченка. Теоретичні міркування Коллара показали свою нереальність при першому ж зіткненні з практичними потребами слов'янських народів, особливо коли посилювався інтерес до національної історії слов'ян, коли з'явилися народознавчі праці Шафарика, який перший поставив славистику на наукову основу, продовжив справу Коллара, вивівши її зі сфери апріорних положень на плідну ниву живої наукової роботи.

Московський славист Ф. В. Чижев, котрий проходив по справі Кирило-Мефодіївського товариства, у своїх показаннях зазначав: «Тепер словаки розділились на дві галузки: одні - давніші письменники, всі продовжують писати по-чеському <...>; інші, молоді, під прово-

дом Штуре і Гурбена пишуть тією мовою, якою говорять народ»⁵.

Показова реакція на це старших: Шафарик толерантно ставиться до культивування словацької мови молодими - ми так не писали, а вони, якщо хочуть, хай пишуть, тоді як Коллар публікує велику працю «Голоси про потребу єдиної літературної мови для чехів, мораван і словаків» (1846), у якій брутально ображає і ворога словаків Штуре, і саму словацьку народну мову. Зайве казати, що позиція Коллара несумісна з поглядами Шевченка на свободу розвитку всіх національних слов'янських мов.

Ідеалом ученого слависта й патріота-слов'янина став для Шевченка Павел Йозеф Шафарик. Саме через те він і адресував йому своє знамените Послання - присвяту поеми «Єретик». Фундаментальні праці Шафарика «Слов'янські старожитності» і «Слов'янський народопис», - ці свого роду енциклопедії слов'янського життя, які побачили світ у перекладі О.Бодяньського, - Т.Шевченко добре знав і глибоко цінував. І не тільки він: М.Максимович вважав «Слов'янські старожитності» «золотим скарбом усіх слов'ян»⁶. П.Куліш у листі до О.Бодяньського писав: «Шафарик, яка то голова, який характер, який дух!»⁷.

Творча уява Шевченка змальовує чеського і словацького будителя в образі біблійного пророка Єзекіля, котрий у сухі мертві кості вдихнув життя: «І - о диво! Трупи встали / І очі розкрили, / І брат з братом обнялися». Так оцінює поет значення будительської діяльності Шафарика для самопізнання і взаємопізнання слов'янських народів.

З великою симпатією ставився Шафарик до українців, яких, за його підрахунком, було тоді 13 мільйонів 144 тисячі. Він вірив у їхню історичну перспективу, записував і мріяв видати їхні пісні, підтримував перші кроки української мови на шляху до літературної. «Може, отже, - писав він, - малоруську мову можна вважати за зовсім окрему мову, а не тільки за простий діалект великоруської мови»⁸.

Ідеї Шафарика знайшли таке велике порозуміння Шевченка, бо вони були повною протилежністю програми московських слов'янофілів та їхніх українських послідовників, які «всі мови слов'янського люду» знали, окрім своєї власної.

«Струмки, річки, потоки зливаються в море, так повинні окремі країни, провінції, племена, нарідчя зливатися в народ» - писав Коллар⁹. Ця загальна настанова у складному політичному житті слов'ян не завжди могла зарадити, коли виникало питання, у якому напрямі текти отим струмкам і яке море наповнювати.

У 1886 р. М.Драгоманов повідомляв одного зі своїх болгарських адресатів: «Я хотів би написати для Вас статтю про паралель положення України ХУІІ ст. і Болгарії ХІХ ст. щодо Москви - Росії. Але поки що надсилаю Вам ... послання Шевченка до Шафарика, яке цікаво буде порівняти з Пушкіним «Клеветникам России» та Хом'якова «Орел»¹⁰.

Порівнявши ці твори, переконаємося, що послання Шевченка - це фактично його полеміка з пушкінським розумінням слов'янської єдності. Зазначений вірш Пушкіна, а також «Бородинская годовщина» з'явилися як відгук на придушення польського визвольного повстання 1831 р. Схвильована мова віршів рясніє риторичними питаннями тривалої актуальності: «За кем наследие Богдана? / Признав мятежные права, от нас

отторгнется ль Литва? / Иль русского царя уже бес- сильно слово? / Иль нам с Европой спорить ново?» тощо. Ось у такому контексті й зринає ота альтернатива: «Славянские ручьи сольются ль в русском море? / Оно ль иссякнет? Вот вопрос»¹¹.

Це питання хвилювало і російських панславистів, і на нього вони вже мали готову відповідь. Один з них, І.Кажинський, у брошурі «Про значення Росії в сімействі європейських народів» (1840), передрукованій згодом (1854) газетою «Киевские губернские ведомости» (з обома публікаціями Шевченко міг бути знайомий), посилаючись на пушкінські слова, стверджував: «Це одне велике сімейство, щасливе під правлінням єдиного Отця-Государя; це особливий Слов'янський світ, це Російське море, в яке, за щасливим виразом поета, зливаються всі струмки»¹².

Шевченко, для якого «отець-государ» був уособленням кріпацтва, неволі фізичної і духовної, «єдиної і неділимої» імперії, де «од молдаванина до фінна на всіх языках все мовчить», не міг бажати ні своєму, ні будь-яким іншим народам вливатися в таке море.

Через п'ятдесят років Микола Лисенко, говорячи про петербурзьких лібералів, скаже: «Даремні порожні надії, щоб ці так звані «старшие братья» раділи нашій справі, простягаючи руку помічі. Всім їм одно бажання - позливати до їдної помийниці струмочки, щоб і не дзюркотіли»¹³.

Тому таке захоплення викликала у Шевченка будительська діяльність Шафарика - гласная свободи, рівності й братерства всіх слов'янських народів. «Слава тобі, Шафаріку, / Вовіки і віки! / Що звів еси в одно море / Слав'янській ріці!» - вигукує поет, уточнюючи при цьому: «Твоє море / Слав'янськеє, нове!» І в цих епітетах уся суть: *загальнослов'янське*, а не російське, і *нове*, а не те, популяризацією якого набила оскому великодержавна преса. Така паритетність міжслов'янських стосунків сприяла «щоб усі слав'яне стали / Добрими братами».

Відомий чеський поет, перший перекладач шевченківського послання до Шафарика Й.В.Фріч у статті під промовистою назвою «Хай живе Україна» писав: «Праця чехів, пробудження ідеї слов'янської взаємності знайшли свій перший відгук саме в малоросійському народі. Українці були першими, хто зрозумів, що порятунок слов'янства полягає у *вільному* (підкреслення наше. - В.Ж.) федеративному союзі. Шевченко першим привітав нашого Шафарика одою справді божественного натхнення»¹⁴.

Отже, можемо констатувати: ідея слов'янської єдності в ранній творчості Шевченка, починаючи від згаданої передмови «Гайдамаків» 1841 р. і, поступово викристалізовуючись, досягли апогею свого вираження в період «Трьох літ», зокрема в посланні «Шафарікові». Себто до Кирило-Мефодіївського товариства поет прийшов уже з цілком сформованими поглядами на слов'янське питання, отже, не товариство впливало на нього, а він, наскільки це було можливо, намагався спрямувати своїх товаришів у русло власної революційно-демократичної програми.

В одній зі згадок про поета М.Костомаров пише: «Розмовляли про справи слов'янського світу, висловлювались надії на майбутнє об'єднання слов'янських народів в одну федерацію державних суспільств»¹⁵. Це академічне зауваження університетського професора розпрозорює Куліш: «Українці сполучать усю Слов'янщину в одну федерацію під протекцією

російського імператора»¹⁶. Але, як і в попередньому записі, тут не видно реакції учасників розмови на ці слова. І все-таки історія зберегла нам живий образ однієї з таких бесід. Його залишив Шевченків сусід, студент Київського університету, польський літератор Ю.Беліна-Конджицький. Він занотував: «Під одним православним царем і в одній православній вірі всі повинні єднатись», - виголосив Костомаров.. «Ось тобі,

бабо, весілля, - відповів йому Шевченко. - Ти, Миколо, хочеш усіх слов'ян до попової хати завернути». Це зауваження збентежило Костомарова... По хвилі мовчання розмову про братство Шевченко закінчив словами: «Темна то буде справа з тією федерацією»¹⁷.

З часової відстані ми можемо оцінити Шевченкове пророцтво.

¹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. - К., 1981. - Т. 29. - С.50.

² Kollar J. Prozu. - Praha, 1956. - S.182.

³ Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т.8. - С.52, 81.

⁴ Vitek J. Dejiny ceake literatury. - Praha, 1940. - D.2. - S. 416.

⁵ Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. - К., 1991. - Т.3. - С.379.

⁶ З історії чехословацько-українських зв'язків. - Братислава, 1959. - С.302.

⁷ Там само.

⁸ Там само. - С. 289.

⁹ Kollar J. Rozpravy o slovanske vzajemnosti. - Praha, 1929. - S. 185.

¹⁰ «З глибокою пошаною Ваш М. Драгоманов...» - Літ. Україна. - 1988. - 8 грудня.

¹¹ Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: В 10 т. - Л., 1977. - Т.3. - С. 209 - 212.

¹² Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. - К., 1964. - 200 - 201.

¹³ Лисенко М.В. Листи. - К., 1964. - С.278.

¹⁴ Cesty radikalny demokrate. - Praha, 1953. - S. 409.

¹⁵ Спогади про Тараса Шевченка. - К., 1982. - С.138.

¹⁶ Там само. - С.129.

¹⁷ Там само. - С.156 - 157.

З ФОНДІВ ЦНБ

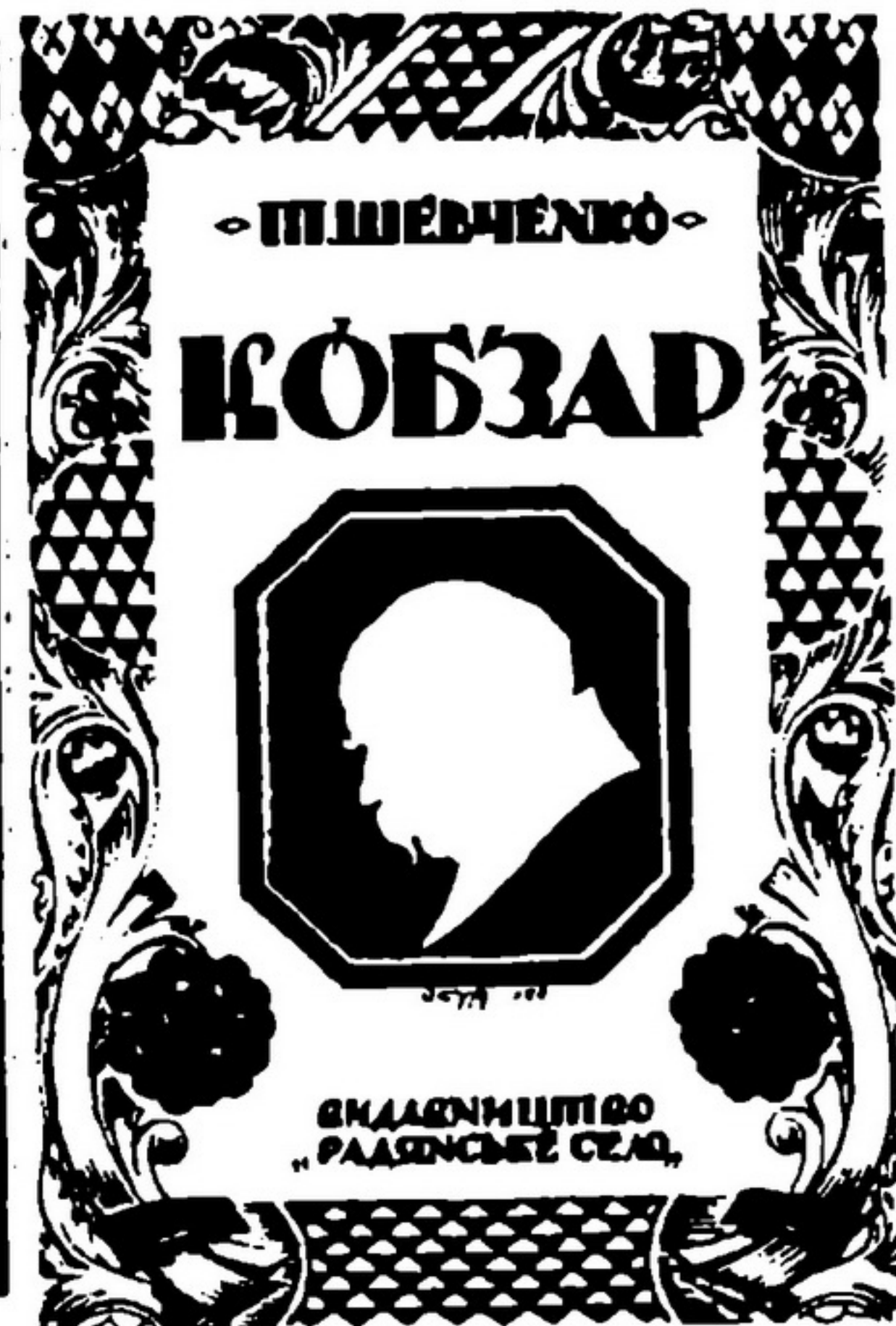
ДО ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ДНІВ

Т.Г.Шевченко.
«Кобзар», вид-во «Рух», 1918.

Т.Г.Шевченко.
«Малий кобзар», 1937.

Т.Г.Шевченко.
«Кобзар», вид-во «Радянське село», 1928.

АВТОР - ГЕОРГІЙ НАРБУТ

Повертаючись до надрукованого

У «Бібліотечному віснику» (№ 2, 1994 р.) було вміщено фото плаката, виконавого для Шевченківської виставки. Знімок був віднятий автором цих рядків у науковому архіві ЦНБ ім. В.І.Вернадського (оп. 1, од. зб. 42). Проте ім'я майстра з доволі неординарним стилем письма тоді встановити не вдалося.

І от, переглядаючи архів ученого В.Л.Модзалевського, ми натрапили на документ (ф.12, № 676. Інститут рукопису ЦНБ), який засвідчує, що плакат був написаний видатним українським художником Георгієм Нарбутом.

Доручення.

Належний мені говорар у розмірі 12500 крб. за виконання для Шевченківської виставки плакату у дві фарби отрим доручаю одержати Вадиму Львовичу Модзалевському.

6 бер. 1920 р.